

ОБ'ЄКТИ МОНІТОРИНГУ КОМЕРЦІЙНИХ АКТИВІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено зміст комерційних активів як складової економічного потенціалу підприємства, розроблено підходи до ідентифікації їх об'єктів та запропоновано методику формування інформаційної бази для моніторингу інтелектуального капіталу господарюючих систем

Постановка проблеми. Трансформація індустріальної економіки в економіку знань призвела до зростання ролі інтелектуального капіталу, який набуває рис основного фактору виробництва, витиснувши на другий план матеріально-речовий капітал. В таких умовах конкурентні переваги підприємств все більше залежать від їх інтелектуального потенціалу, який обумовлюється освітньо-професійним рівнем та креативними можливостями персоналу, використанням прогресивних форм та методів управління господарською діяльністю, підвищенням ділової репутації суб'єкта господарювання.

В Україні ж, як і в більшості пострадянських країн, через відсутність стратегії розвитку держави і суспільства інтелектуальна власність практично не враховується ні в собівартості продукції, ні в балансовій вартості підприємств та становить менше одного відсотку їх вартості. Водночас у країнах Європейського Союзу нематеріальні активи становлять сьогодні від 50 до 85 відсотків вартості майна підприємств [2]. Наприклад, вартість відомих світових брендів, за дослідженнями відомого брендингового агентства Interbrand, в 2009 році становила для окремих підприємств: Coca-Cola \$ 68734 млн., IBM \$ 60211 млн., Microsoft \$ 56647 млн., GE \$ 47777 млн., Nokia \$ 34864 млн., McDonald's \$ 32275 млн., Google \$ 31980 млн., Toyota \$ 31330 млн., Intel \$ 30636 млн., Disney \$ 28447 млн. [26].

Вітчизняні ж об'єкти інтелектуальної власності, навіть при використанні у випуску продукції, значною мірою не ідентифіковані, не захищені охоронними документами, їх майнові права не оцінені, не визначені творці цих об'єктів, а також їх власник. Обсяг незареєстрованих нематеріальних активів на підприємствах України, за оцінками експертів, становить 200-250 млрд. доларів США, а вартість (капіталізація) підприємств в процесі приватизації занижена на 50-80 % [2].

Зважаючи на те, що об'єкти інтелектуальної власності лишаються поза увагою обліку, досить часто права на таку власність порушуються. "За даними дослідження, серед найбільш поширених порушень прав інтелектуальної власності – незаконне використання торгівельних марок (із цим зіштовхнулися 50 % опитаних компаній), незаконне використання промислових зразків (33 % компаній), і торгівля контрафактними товарами (23 %). Юристи висловлюють припущення, що, враховуючи існуючу кількість суперечок, компанії втрачають сотні мільйони доларів щорічно.

З одного боку, інтелектуальна власність є інструментом, завдяки якому знання можна перетворити на комерційні активи, з другого – важливо створити ринковий порядок шляхом поваги до іміджу і репутації правовласників" [10].

Наведені вище факти приводять до висновку про необхідність побудови системи спостереження та контролю за інтелектуальною складовою ресурсів підприємств. Так, за даними опитування Survey Fraunhofer IPK, 50 % компаній застосували б дані про свій інтелектуальний капітал в менеджменті та при виробленні управлінських стратегій, а 39 % – з метою удосконалення зовнішньої та внутрішньокорпоративної комунікації" [8].

Вирішення цих завдань можливе за умови організації моніторингу інтелектуальної частини активів суб'єктів господарювання. Наприклад, в зарубіжній практиці моніторинг стану інтелектуального капіталу проводять не лише окремі компанії, схожі програми прийняті навіть на рівні урядів [1].

Необхідність моніторингу інтелектуальних активів в сучасних умовах викликана потребами прийняття управлінських рішень господарюючими системами як на мікро-, так і на макрорівні. В умовах діяльності суб'єктів господарювання на мікрорівні попит у формуванні інформації щодо не ідентифікованої складової активів виникає, зокрема, в момент продажу підприємства для формування його реальної вартісної оцінки; в процесі отримання позики суб'єктом господарювання для підвищення рівня його кредитоспроможності; щодо вибору об'єктів інвестування для покращення інвестиційної привабливості підприємства.

Специфічні процеси, що відбуваються в національній економіці, також спричиняють особливі потреби для проведення моніторингу інтелектуальних ресурсів, зокрема з метою: достовірної оцінки національного багатства, сучасна методика якої передбачає врахування лише ідентифікованих видів майна, що викривлює уяву про його реальні обсяги; визначення реальної вартості державних підприємств в процесі їх приватизації (корпоратизації). Наразі, Фондом державного майна України рекомендовано оцінювати інтелектуальну власність підприємств, майнових комплексів в 1 гривню. Наприклад, до приватизації КГДМК "Криворіжсталь" володіло понад 200 патентами на винаходи і корисні моделі, розробками, на які витрачено близько 10 млн грн. Водночас, 95 % провідних розробок підприємства за результатами оцінки в процесі приватизації не були виокремлені та відповідно не оцінені, увійшли до цілісного майнового комплексу ВАТ "Міла Стіл Кривий Ріг". Нині ВАТ "Арселор Міттал Кривий Ріг" активно використовує вказані об'єкти інтелектуальної власності, які мають довгострокову перспективу. Отже, власники приватизованих підприємств отримали відповідну додаткову вартість за рахунок неврахованої інтелектуальної складової, яка була створена колективом вчених та інженерів, праця яких в процесі приватизації була знецінена [2].

Виходячи з вище викладеного, основна роль моніторингу полягає у відслідковуванні змін як в цілому інтелектуального капіталу підприємства, так і окремих його складових, та оцінці їх впливу на економічний потенціал підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні опубліковано велику кількість результатів досліджень, присвячених питанням у сфері формування та використання інтелектуальної складової ресурсів підприємств.

Витоки теорії інтелектуального капіталу знаходимо у працях У. Петті, А. Сміта, Д. Мілля, К. Маркса, Ж. Сея, Н. Сеніора, Ф. Ліста, Г. фон. Тюнена, У. Багехота, Е. Енгеля, Л. Вальраса, І. Фішера та інших видатних економістів минулих століть.

Економічні аспекти інтелектуального капіталу розглянуто в працях сучасних зарубіжних економістів Д. Белла, Г. Беккера, П. Друкера, Л. Едвінссона, Д. Клейна, Ф. Ліхтенберга, Х. Мак-Дональда, М. Мелоуна, Т. Сакайя, Р. Стейєра, Т. Стюарта, Ф. Фукуяма, Т. Шульца.

Зазначена проблема досліджується у працях вітчизняних авторів Г. Башнянина, В. Базилевича, О. Бутнік-Сіверського, П. Бережного, І. Болдирева, А. Гальчинського, А. Гапоненко, С. Злупка, М. Крупки, С. Козинського, І. Комарова, В. Олейко, С. Панчишина, М. Паладія, В. Рача, К. Самаряна, В. Семиноженка, А. Чухна, С. Чугуєвця.

Незважаючи на загальне визнання важливості інтелектуальних ресурсів в розвитку суб'єктів господарювання, питання необхідності формування інформації про них в обліковій системі підприємства є досі дискусійним. Варто відмітити, що останнім часом дослідження в даному напрямку активізувалися. Зокрема, привертає увагу цикл публікацій Г. Уманців [22; 23], Л. Городянської [4], В. Діба [6], І. Жураковської [7]. При цьому вирішення проблеми носить дуалістичний характер. Одні фахівці наполягають на важливості відображення інтелектуального капіталу в офіційній звітності: "невизнання традиційною моделлю обліку інтелектуальних активів та інвестицій, необхідних для розвитку підприємства, як основи потенційних економічних вигід призводить до втрати суттєвої бухгалтерської інформації щодо характеристики ринкової вартості підприємства, яка не тотожна балансовій вартості та зазнає постійних змін" [6]. Інші ж вважають, що постановка на облік об'єктів інтелектуальних активів не є обов'язковою для підприємства у звичайній господарській практиці [24].

Враховуючи, що саме система бухгалтерського обліку є основним інформаційним ресурсом для проведення моніторингових спостережень за інтелектуальними активами підприємства вважаємо за необхідне віднайти консенсус в даній науковій дискусії.

Метою дослідження є вивчення проблем ідентифікації об'єктів інтелектуальної складової економічного потенціалу підприємств та висвітлення пропозицій щодо формування інформаційної бази для моніторингу інтелектуального капіталу господарюючих систем.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на нагальну потребу в моніторингу інтелектуальної складової ресурсів підприємств, організація його процесу є досить складною, що пов'язано з трансматеріальною, віртуальною природою цього виду активів. Труднощі виникають вже на першому етапі моніторингу – визначенні його об'єкту. Як показали дослідження, сьогодні для ідентифікації інтелектуальної частини активів у вітчизняній теорії та практиці найбільше застосовують такі терміни як “нематеріальні активи”, “інтелектуальний капітал”, “гудвіл”, “ділова репутація”, при чому досить часто у синонімічному значенні. В зарубіжній практиці, крім вище перерахованих понять, в цьому ж сенсі широко використовують термін “неосяжні активи” [21]. На нашу думку, перераховані вище економічні категорії мають якісно різний зміст та повинні бути чітко диференційовані один від одного. В основному дискусії серед науковців точаться щодо субпідрядності інтелектуального капіталу та нематеріальних і неосяжних активів. Варто відмітити, що поняття інтелектуального капіталу не визначено жодним нормативним документом, що дозволяє дослідникам висловлювати свою точку зору на його зміст.

Так, згідно визначення інтелектуального капіталу, запропонованого ОЕСР, під ним розуміється економічна цінність двох категорій неосяжного майна підприємства: організаційний (структурний) капітал та людський капітал [21]. Тобто, за даним підходом інтелектуальний капітал розглядається як частина, а не синонім неосяжних активів.

В свою чергу, Козирєв А.Н. та Макаров В.Л. стверджують, що поняття інтелектуального капіталу значно ширше ніж нематеріальних активів [11]. Натомість, один з відомих дослідників природи інтелектуального капіталу Е. Брукінг ототожнює ці два поняття: “інтелектуальний капітал – це термін для визначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати” [3].

Спробу пояснити відмінності в цих економічних категоріях робить Просвіріна І.І., припускаючи, що термін інтелектуальний капітал в більшій мірі використовується менеджерами в управлінському процесі, тоді як всі інші вищенаведені поняття є, переважно, об'єктами бухгалтерської та оціночної діяльності [21]. Такої ж думки притримується і група дослідників теорії неосяжних активів, стверджуючи, що цей термін являється бухгалтерським і орієнтований на баланс, а поняття інтелектуальних активів відображає ті ж самі явища, але використовується в іншій сфері – людський ресурсів [27].

Спробуємо розглянути взаємозв'язок цих понять під кутом зору теорії та практики бухгалтерського обліку, інформація якого є основним джерелом моніторингових досліджень.

В сучасній обліковій системі на законодавчому рівні визначено два основні поняття, що в комплексі становлять неосяжні активи підприємства: нематеріальні активи та гудвіл. Визначення нематеріального активу чітко регламентується П(С)БО 8, де під ним розуміють немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований [17]. Щодо гудвілу, то спостерігається неоднозначність трактування цього терміну у вітчизняній нормативно-правовій базі, де, між іншим, слово „гудвіл” зустрічається в понад 150 документах. Однак, власне визначення гудвілу подано лише в деяких з них [16; 18; 19; 20], при чому з різною інтерпретацією. Наприклад, з точки зору оподаткування, гудвіл вважається нематеріальним активом, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю, як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо [20]. Варто відмітити, що трактування його сутності лишається незмінним і в розробленому проекті Податкового кодексу України [14]. В практиці бухгалтерського обліку його навпаки виключено із складу нематеріальних активів та виокремлено як елемент необоротних активів [9]. При цьому під гудвілом розуміють перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов'язань і непередбачених зобов'язань на дату придбання” [16].

У низці двохсторонніх ратифікованих угод між Україною та понад 54 країнами про сприяння і взаємний захист інвестицій гудвіл розглядається як різновид інвестицій у складі прав інтелектуальної власності, що пов'язані з інвестицією.

На нашу думку, віднесення гудвілу до складу нематеріальних активів є досить дискусійним, оскільки однією з умов цього є можливість його чіткої ідентифікації [17], тобто фізичного відокремлення його від інших видів активів підприємства. Принциповою відмінною рисою гудвілу є, навпаки, неможливість його існувати окремо від суб'єкта господарювання. При цьому, якщо нематеріальні активи можна чітко класифікувати, то гудвіл, за сучасною концепцією обліку, є величиною неподільною. Більше того, у вітчизняній та міжнародній обліковій практиці визнається лише гудвіл придбаних підприємств, а гудвіл, створений в процесі господарської діяльності в межах підприємства, відображенню в обліку не підлягає.

Враховуючи економічну природу гудвілу, його зміст може бути розкрито через поняття інтелектуального капіталу. Якщо перекласти на мову обліку, врахувавши принцип балансової рівності між майном підприємства та джерелами його утворення, гудвіл необхідно відображати через об'єкти як активу, так і пасиву.

Наразі існують різні підходи до відображення інтелектуального капіталу в обліку: оцінювати і визнавати як об'єкти в складі активів підприємства; визнавати як об'єкти в складі капіталу (пасивів); використовувати спеціальні позабалансові рахунки; розкривати інформацію в примітках до фінансової звітності; відображати лише в рамках управлінського обліку; складати окремі звіти про інтелектуальний капітал [23].

На нашу думку, в активі необхідно відображати власне гудвіл, назву якого пропонуємо трансформувати у відповідності до вітчизняної мовної практики. Виходячи з того, що гудвіл найбільш реально оцінити в процесі реалізації цілісного майнового комплексу підприємства, тобто його вартість носить комерційний характер, найбільш репрезентативним найменуванням цього економічного явища є комерційні активи. Таким чином, в активі балансу потрібно фіксувати комерційні активи, а в пасиві – інтелектуальний капітал. Такий підхід дасть змогу пояснити внутрішню структуру гудвілу, що підвищить якість управлінського аналізу складових економічного потенціалу підприємства.

Наразі ж уяву про окремі елементи гудвілу можна отримати лише через окремі його визначення. "Визначення складових елементів гудвілу, створеного в організації, а також співставлення їх з майбутніми прибутками – складне питання" [24]. Так до факторів, які сприяють виникненню гудвілу згідно різних джерел відносять: престиж фірмового (комерційного) найменування підприємства, торговельних марок та інших належних йому нематеріальних активів серед кола споживачів його товарів та послуг [19]; кращі управлінські якості, домінуюча позиція на ринку товарів (робіт, послуг), нові технології тощо [18; 20].

Не існує чіткого переліку складових гудвілу і в наукових дослідженнях. Так, Диба В.М. до ресурсів гудвілу відносить ділову репутацію, знання і кваліфікацію працівників включно з першокласним менеджментом, назви фірм, марок, клієнтів, бази даних тощо [6]. Городянська Л. складовими гудвілу вважає фірмове найменування, компетенцію персоналу, наявність системи мотивації персоналу та унікальних програм професійної підготовки, вигідні контракти, ефективну організацію управління, ділові зв'язки, систему якості, бази даних, сприятливий або пільговий нормативно-правовий режим роботи підприємства тощо, наявність яких забезпечує додаткові переваги на ринку та отримання підприємством доходів і прибутку [4]. На думку Щербакової О.А. облік гудвілу можливо налагодити за наступною класифікацією його складових: ділова репутація, стійка репутація якості, кадровий потенціал, навички маркетингу та збуту, наявність ділових зв'язків, налагоджена та ефективна система управління, стійка клієнтська база, вигідне місцезнаходження підприємства [25]. В дослідженні В. Подольної встановлено, що позитивний гудвіл підприємства забезпечується розвитком восьми складових елементів: відомістю торгової марки чи назви фірми; рекламою та просуванням продукції; наявністю стабільних споживачів; наявністю постійних постачальників; високою якістю продукції; вигідним територіальним розташуванням; кваліфікацією персоналу та використанням кращих управлінських якостей; використанням нових технологій, ліцензій, патентів [15].

Всі наведені вище елементи гудвілу є безумовно вірними однак відсутній системний підхід до них є неприйнятним як для його обліку, так і для моніторингу.

Розвиваючи вище наведену тезу щодо необхідності відображення гудвілу через об'єкти активів та капіталу, пропонуємо доповнити баланс підприємства додатковими статтями: в активі – комерційні активи, в пасиві – інтелектуальний капітал. Враховуючи вплив цих статей на вартість підприємства та величину його економічного потенціалу вважаємо доцільним також розшифровувати їх структуру в Примітках до фінансової звітності за наступним змістом (табл. 1).

Таблиця 1. Інформація про інтелектуальну складову економічного потенціалу підприємства, яка повинна розкриватися в Примітках до фінансової звітності та підлягати моніторингу

Комерційні активи*	Інтелектуальний капітал
Компетенція персоналу	Людський капітал
Рівень освіти, знань, навичок персоналу	
Досвід роботи персоналу	
Здоров'я персоналу	
Творчі здібності	
Компетентність та професіоналізм персоналу	
Моральні цінності персоналу	
Культура праці персоналу	
Організація господарської діяльності	Організаційний (структурний) капітал
Бази даних	
Комунікаційні системи	
Організаційна структура	
Етика бізнесу	
Культура організації	
Філософія управління	
Електронні мережі	
Система управління бізнесом	
Позиція на ринку	Клієнтський (споживчий) капітал
Зв'язки з клієнтами	
Інформація про клієнтів	
Історія взаємовідносин з клієнтами	
Рівень виконання контрактних зобов'язань	
Торгова марка (бренд)	

* перелік складових комерційних активів узагальнено на підставі аналізу літературних джерел

Для накопичення наведеної в таблиці інформації необхідно внести зміни до рахунків бухгалтерського обліку. По-перше потрібно змінити назву активного рахунку 19 з “Гудвіл” на “Комерційні активи”, одночасно ввівши до нього субрахунок 192 “Гудвіл за справедливою вартістю”. В свою чергу до зазначеного субрахунку підприємства можуть відкривати рахунки третього порядку: 1921 “Компетенція персоналу”, 1922 “Організація господарської діяльності”, 1923 “Позиція на ринку”. Аналітичний облік за вищевизначеними рахунками може вестися за наведеними в таблиці об'єктами, перелік яких не є виключним та може варіюватися відповідно до особливостей господарської діяльності підприємства.

По-друге, пропонуємо до рахунку 42 “Додатковий капітал” ввести субрахунок 426 “Інтелектуальний капітал”, інформація на якому може накопичуватися в розрізі наступних рахунків 4261 “Людський капітал”, 4262 “Організаційний (структурний) капітал”, 4263 “Клієнтський (споживчий) капітал”.

В методологічному аспекті виникає два основні невирішені питання щодо постановки комерційних активів на облік: по-перше, як правильно оцінити їх поточну вартість, по-друге, хто повинен займатися такою оцінкою.

Очевидно, що оцінка загальної поточної вартості комерційних активів не становить складнощів для акціонерних товариств, де на будь-який момент можна визначити як номінальну (балансову), так і реальну (ринкову) вартість акцій. Різниця між цими двома видами вартісних оцінок і буде становити загальну суму інтелектуального капіталу підприємства. Щодо підприємств інших організаційно-правових форм господарювання, то

пропонуємо механізм оцінки комерційних активів проводити у відповідності до національних стандартів оцінки [12; 13]. Більш складним питанням, що вимагає подальшого вивчення, є оцінка вартості окремих складових комерційних активів.

Суб'єктом оціночної діяльності може виступати як безпосередньо підприємство – об'єкт оцінки, так і професійний оцінщик. Для внутрішніх користувачів (власників, керівників, акціонерів, персоналу) більш прийнятним є перший варіант оцінки, оскільки не вимагає значних фінансових витрат та повністю задовільняє їх вимоги. Разом з тим, у випадку формування інформації для зовнішніх споживачів більш доцільно скористатися послугами офіційного суб'єкта оціночної діяльності, що сприятиме формуванню неупередженої та об'єктивної інформації для оцінки економічного потенціалу підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розроблені нами підходи до ідентифікації інтелектуальної складової ресурсів підприємства дозволять сформувати закінчений цикл моніторингу економічного потенціалу за доданою вартістю, яка включає в себе: амортизацію; прибуток; оплату праці персоналу; відрахування до фондів соціального страхування; податкові платежі; комерційні активи.

Подальші дослідження повинні бути направлені на: уточнення об'єктів комерційних активів; розробку методики оцінки їх окремих складових; використання результатів моніторингу в управлінні підприємством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусенко Т. Измерение интеллектуального капитала [Електронний ресурс] / Т. Андрусенко // Корпоративные системы. – 2006. – № 3. – С. 23-27. – Режим доступа : <http://www.knowledgeboard.com>
2. Біла книга. Інтелектуальна власність в інноваційній економіці України / [Г.О. Андрущук, О.В. Дем'яненко, І.Б. Жилияєв, Л.В. Сахарова, В.І. Полохало, С.В. Таран (упорядкування)]. – К: Парламентське вид-во, 2008. – 448 с.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал. Ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг / [Пер. с англ. под. ред. Л.Н. Ковалик]. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
4. Городянська Л. Гудвіл та відтворювані інтелектуальні ресурси / Л. Городянська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 5. – С. 42 -49.
5. Гурвич В. Интеллектуальная собственность – незадействованный ресурс экономического роста России [Електронний ресурс] / В. Гурвич // Политический журнал. – 2005. – № 24. – Режим доступа : <http://www.politjournal.ru>
6. Диба В. Концепції гудвілу та інтелектуальний капітал / В. Диба // Бухгалтерський облік і аудит – 2010. – № 3. – С. 30-34.
7. Жураковська І. Відображення прав на об'єкти інтелектуальної власності у звітності / І. Жураковська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 11. – С. 50-57.
8. Иванов П. Эра интеллектуального капитализма [Електронний ресурс] / П. Иванов // Комп&нон". – 2007. – № 16. – Режим доступа: <http://www.management.com.ua>
9. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства фінансів України 30.11.99 № 291. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Ковальова В. Додаткова вартість знань / В. Ковальова // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 132. – С. 6
11. Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров – М.: Интерреклама, 2003. – 352 с.
12. Національний стандарт № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав”: постанова КМУ від 10.09.2003 р. № 1440. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Національний стандарт № 4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності”: постанова КМУ від 03.10.2007 р. № 1185. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>

14. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: проект. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
15. Подольна В. В. Формування позитивного гудвілу на малих підприємствах : автореферат на здобуття ступеня кандидата економічних наук. – К.: КНУТД, 2009. – 17 с.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства України від 07.07.99 р. № 163. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства України від 18.10.99 р. № 242.: – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
18. Порядок експертної оцінки нематеріальних активів [Електронний ресурс]: наказ Фонду державного майна України та Державного комітету з питань науки і технологій від 27.07.95 р. № 969/97. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>
19. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію [Електронний ресурс]: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 28.03.2007 р. № 01-8/184. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>
20. Про оподаткування прибутку підприємств [Електронний ресурс]: Закон України від 28.12.94 р. № 334/94-ВР.– Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
21. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал: новый взгляд на нематериальные активы [Електронний ресурс] / И.И. Просвирина // Финансовый менеджер. – 2004. – № 4. – Режим доступу: <http://creativeconomy.ru>
22. Уманців Г. Концептуальні підходи до обліку та оцінки нематеріальних активів, придбаних при об'єднанні бізнесу / Г. Уманців // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 2. – С. 3-11.
23. Уманців Г. Облікова інтерпретація інтелектуального капіталу в контексті становлення ринкової економіки / Г. Уманців // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 9. – С. 9-15.
24. Швець Л.В. Интеллектуальный капитал предприятия: экономический зміст і оцінка [Електронний ресурс] / Л.В. Швець // . – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>
25. Щербакова О.А. Гудвилл: важнейшая составляющая нематериальных активов в учете коммерческих предприятий / О.А. Щербакова // Аудит и финансовый анализ. – 2008. – № 5. – С. 29-36.
26. Best Global Brands. A snapshot of the brand values for the 100 leading brands [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interbrand.com>
27. Sanchez P., Chaminade C., Olea M. Management of intangibles: An attempt to build a theory // Journal of Intellectual Capital, 2000. – № 4. – 312 – 327 <http://www.uam.es>